

Ткачук Наталія Олексіївна

Вчитель історії та права, директор школи
Малокрушлинецька загальноосвітня школа I-III ступенів
Вінницького району Вінницької області

Ткачук Олександр Петрович

Кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри екології
та охорони навколишнього середовища
Вінницький національний аграрний університет

Ткачук Наталья Алексеевна

Учитель истории и права, директор школы
Малокрушлинецкая общеобразовательная школа I-III ступеней
Винницкого района Винницкой области

Ткачук Александр Петрович

Кандидат сельскохозяйственных наук,
доцент кафедры экологии
и охраны окружающей среды
Винницкий национальный аграрный университет

Nataliia Tkachuk

Teacher of History and Science of Law, School headmaster
School of Mali Krushlyntsi
Vinnytsia district Vinnytsia region

Olexandr Tkachuk

The candidate of agricultural sciences,
assistant professor of ecology and environment
Vinnytsia National Agrarian University

**ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШЛЯХОМ
СПІВПРАЦІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ**

**ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ
УЧАЩИХСЯ ПУТЕМ СОТРУДНИЧЕСТВА
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
FEATURES OF ECOLOGICAL EDUCATION OF PUPILS BY
COOPERATION BETWEEN SECONDARY AND HIGHER
INSTITUTIONS**

Анотація. У статті розглянуті підходи до формування в учнів екологічної культури. Визначено, що екологічне виховання школярів має здійснюватись в системі: сім'я – дошкільний заклад – школа – вищий навчальний заклад. Для кожної з визначених ланок екологічного виховання учнів розроблені види навчальних та позакласних робіт, що максимально формують в учнів принципи екологічної культури.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна культура, учні, дошкільний заклад, школа, вищий навчальний заклад.

Аннотация. В статье рассмотрены подходы к формированию в учащихся экологической культуры. Определено, что экологическое воспитание школьников должно осуществляться в системе: семья - дошкольное учреждение - школа – высшее учебное заведение. Для каждого из определенных звеньев экологического воспитания учащихся разработаны виды учебных и внеклассных работ, которые максимально формируют в учащихся принципы экологической культуры.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экологическая культура, ученики, дошкольное учреждение, школа, высшее учебное заведение.

Summary: In the article the approaches to the development of students' ecological culture are considered. Determined that environmental education of pupils should make in the system: the family – primary school – secondary school - university. For each of the identified parts of the environmental education of pupils developed types of educational and extracurricular work which most form the principles of ecological culture in pupils.

Key words: ecological education, ecological culture, pupils, primary school, secondary school, High school.

Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей, що робить украй актуальною проблему зміни ставлення людства до природи. Цій меті служить екологічне виховання, яке являє собою систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток в учнів і студентів екологічної культури. Тому першочерговим завданням педагогічних працівників та викладачів є формування екологічних знань в учнів та студентів, вихованні любові до природи, прагненні берегти, примножувати її, виховувати культуру природокористування [1].

Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи,

розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності. Здійснюється вона на всіх етапах навчання у школі, кожному з яких, з огляду на вікові особливості школярів, властиві певна мета, завдання, методика.

Вступ людства до епохи нових взаємостосунків із природою вимагає зміни не тільки його поведінки, але й зміни його ціннісних орієнтирів. Саме тому однією з актуальних проблем сучасного суспільства є проблема формування екологічної культури особи. Різні аспекти даної проблеми досліджували такі педагоги як Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинський, О.Я. Герд, О.І. Бекетов, К.О. Тімірязєв, Н.Ф. Реймерс та багато інших [2].

Екологічна освіта учнів має бути безперервною і тривати в дошкільний, шкільний та після шкільний періоди. У початковій школі вона здійснюється на міжпредметній основі. Провідна роль тут належить таким навчальним предметам, як «Ознайомлення з навколишнім», «Природознавство» та «Читання». Зміст чинних програм дає змогу сформуванню у дітей елементарні природничі та природоохоронні уявлення і поняття, виробити окремі природоохоронні вміння і навички, розкрити взаємозв'язки між неживою та живою природою, природою і людиною.

Важливе значення має безпосереднє спілкування з природою під час проведення спостережень, екскурсій, прогулянок, уроків мислення в природі. Вони мають засвоїти, що під час прогулянок, екскурсій, походів не можна голосно розмовляти, рвати квіти, ламати гілки дерев і кущів, руйнувати пташині гнізда, мурашники, забруднювати навколишнє середовище. Такі уроки розраховані на отримання дітьми емоційно-образної інформації про оточуючий світ, де учень ступає на шлях свободи пізнання, дослідного учіння. Об'єкти спостереження для дітей – загадка, таємниця, яку так хочеться розгадати, відкрити, зазирнути у незвідане.

Найбільше задоволення школярам приносить творча робота, тому у діяльність школярів необхідно включати елементи дослідництва. Все це навчає дітей бути небайдужими до природи, розвиває емоційний внутрішній світ, формує екологічну поведінку й етику, розвиває творчі здібності, а творча діяльність – одна з умов утвердження моральної гідності. Тому завдання екологічного виховання – сприяти нагромадженню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства, формувати вміння і навички діяльності людини в природі [3; 4].

Завдання школи полягає не тільки в тому, щоб сформувати певний обсяг знань з екології, а й сприяти придбанню навичок наукового аналізу явищ природи, осмислення взаємодії суспільства і природи, усвідомлення своєї значущості і практичної допомоги природі.

В даний час екологізація виховної роботи школи стала одним з головних напрямів розвитку системи шкільної освіти. Для найбільшої ефективності та успіху екологічного виховання учнів дуже важливо наповнити всі заходи місцевим матеріалом про стан середовища в регіоні, місті, районі. Основними формами та методами екологічного виховання учнів має бути проведення інтерактивних екологічних заходів, розробка і подорожі екологічними стежками, дослідницька діяльність учнів щодо їх екологічного виховання [5].

Незважаючи на викладене вище, існує необхідність у подальшій, більш глибокій розробці проблеми екологічного виховання школярів, тому що при проведенні такої роботи вирішуються такі завдання як: розвиток екологічної етики учнів, відповідальності в їх відносинах з природою, естетичне, моральне виховання, виховання любові до Батьківщини, формування почуття співпричетності до свого часу, особистої відповідальності за все, що відбувається навколо. Тому екологічне виховання школярів необхідно для гармонійного розвитку школярів і є необхідною формою роботи.

Тому метою статті було розробити елементи концепції екологічної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів, які б базувались на взаємодії кількох пов'язаних між собою навчально-виховних ланок сімейно-дошкільно-шкільного виховання та залучення зовнішніх еколого-виховних чинників. У дослідженні представлені напрацювання у цьому напрямі Малокрушлинецької середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів Вінницького району Вінницької області, Вінницького національного аграрного університету, Вінницького державного управління лісового та мисливського господарства.

Проблеми екологічного виховання учнів виступають в контексті формування в учнів екологічної культури. Вдосконалення екологічної культури учнів повинно ґрунтуватись на загальних теоретичних основах та мати чітко окреслену тактику – методику. Розробка теоретичних засад повинна базуватися на основних парадигмах екологічної філософії: в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін необхідно знати структуру неживої природи, її фактори, багаторівневу ієрархію та функціонування живої природи, її зв'язки з неживою природою; розуміти, що людина – невід'ємна частина природи і повинна керуватися її законами; учні повинні розуміти: ресурси природи обмежені й вичерпні, потрібно провести їх інвентаризацію в усьому світі і перейти до глобальної політики збереження та оптимального використання; необхідно переконувати учнів в тому, що вихід з екологічної кризи полягає в розробці природоохоронних технологій, які будуть використовуватися в планетарному масштабі; забезпечення чистоти довкілля шляхом розробки безвідходних природоохоронних технологій і дотримання принципу «мислити – глобально, діяти – локально»; необхідні спільні зусилля жителів планети Земля для забезпечення свого існування.

Поняття «екологічне виховання» стало активно вживатися у вітчизняній педагогіці у 60–70-х роках 20 ст. У цей час чималого поширення набув термін «природоохоронна освіта та виховання».

Під «екологічним вихованням» розуміють складову частину єдиного процесу становлення та розвитку людини, в центрі якого стоїть формування гуманного, тобто морального, практичного середовища на основі розуміння власної відповідальності за себе і за своє оточення.

Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. Завдання екологічного виховання полягає у формуванні екологічних знань, вихованні любові до природи, прагненні берегти, примножувати її, формуванні вмінь і навичок діяльності в природі. Як і кожен з напрямків виховання, екологічне виховання має мету, завдання, основні принципи, форми, методи та показники сформованості [6].

У зв'язку з цим, перед загальноосвітньою школою, яка відіграє вирішальну роль у прищепленні дітям почуття високої відповідальності за рідну природу, стоять важливі завдання. Їх успішному розв'язанню сприятиме чітка система екологічного виховання: сім'я – дошкільні установи – школа – вуз.

Екологічне виховання у школі слід починати з молодшого шкільного віку. Спочатку діти вчаться помічати прекрасне та незвичне навколо себе, вчаться спостерігати, милуватись природою, посилено її охороняти, не шкодити навколишньому середовищу, робити довкілля чистішим. Важливий аспект психологічної підготовки підростаючого покоління у сфері екологічного виховання – формування почуття співпричетності, відповідальності, розуміння необхідності піклування про природу, готовність жити у злагоді з природою і у відповідності до її законів. Коли ці риси стануть характерними для більшості молодших школярів, то на наступних етапах результативність роботи з екологічного виховання, маючи міцне підґрунтя, проводитиметься значно ефективніше.

У середніх і старших класах метою такого виховання є усвідомлення учнями масштабів екологічної кризи, знання й розуміння причин і наслідків негативного впливу людства на природне середовище,

формування нового типу мислення, вироблення нових ідей зі збереження довкілля, посилення практичної діяльності, спрямована на виявлення нагальних проблем і покращення стану природного середовища.

Значну роль у вихованні екологічної культури учнів відіграє предмет «Екологія», який вивчається у 10 – 11-х класах. Основними завданнями курсу «Екологія» для профільної школи є: формування світоглядних знань про основні тенденції взаємодії суспільства і природи на сучасному етапі, взаємозалежність економіки й екології; розкриття наукових основ природокористування, формування знань про традиції природокористування корінних громад населення, основні положення міжнародної стратегії сталого розвитку; виховання розуміння сучасних екологічних проблем, усвідомлення їх важливості, актуальності та універсальності; виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення місця людини в природі, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства; розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному рівні, вміння прогнозувати особисту діяльність та діяльність інших людей; розвиток системи інтелектуальних та практичних умінь і навичок, емоційних переживань стосовно вивчення, оцінювання та збереження природи рідного краю та власного здоров'я.

На жаль, у навчальних програмах на вивчення тем екологічного спрямування відводиться досить мало часу, отож, більше уваги даним темам можна приділити в позакласній роботі.

Щоб екологічне виховання дало бажаний результат, воно має бути організоване належним чином, відповідати певним вимогам. Робота повинна бути цілеспрямованою, учні мають розуміти, для чого вони виконують певне завдання та яким має бути результат. Важливість і потрібність виконуваної діяльності дає учням відчуття потреби діяти, задоволення кінцевим результатом, причетності до вирішення глобальних

проблем, готує до продуктивної праці в різних галузях виробництва, до свідомого самотійного життя у злагоді з природою.

Виховна ефективність екологічної діяльності зростає за тієї умови, коли учні є не лише виконавцями, а й її організаторами. Саме тому треба давати більше творчих завдань, котрі вирішуються колегіально, у співпраці, спонукають до пошуку об'єктів впливу, до раціоналізаторських ідей і розв'язання проблем [7].

Саме за таким принципом здійснюється підготовка учнів Малокрушлинецькій середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів Вінницького району Вінницької області.

При школі діє дитяче об'єднання «Берегиня». Воно створене на добровільній основі і має за мету сприяти національному та екологічному відродженню нашого краю. Об'єднання «Берегиня» працює за такими напрямками: «Моя земля – земля моїх батьків», «Люби і знай свій рідний край».

Кожен клас школи у межах об'єднання сформований у екологічний загін, що має свою назву («Промінчики», «Джерело», «Веселка» і т.д.). Кожен загін має свою справу і завдання по вивченню та покращенню довкілля. Щомісяця видається у школі екологічна газета «Соняшник», у якій висвітлюються проведені екологічні акції учнями (по висадці дерев, озелененні прилеглої території, ліквідації сміттєзвалищ, підгодівлі птахів тощо). Завдяки співпраці з підприємством «Подільська Січ» запроваджено екологічний проект «Екошкола» по сортуванню побутових відходів у школі. Учні школи є активними учасниками щорічної всеукраїнської акції «Джерело» щодо збереження та охорони водних джерел.

Основними формами та методами діяльності з екологічного виховання учнів школи є: здійснення просвітницької роботи; рекламно-видавнича діяльність (виготовлення буклетів, листівок, плакатів, фотопродукції); розробка і прокладання екологічних стежок. Захоплюючою для учнів школи була подорож по шкільній екологічній

стежці, яка включає такі зупинки: «Шкільний квітник», «Парк відпочинку», «Оберігаємо зелені ялинки», «Джерело»; організація та проведення екскурсій, виставок, семінарів, свят; проектна діяльність учнів; робота гуртків, зокрема «Юний ентомолог», «Юні екологи»; участь у різноманітних конкурсах і турнірах (Всеукраїнський конкурс-фестиваль присвячений Всесвітньому Дню Землі, «Професією своєю прикрасимо Землю», «Мирний космос», «Космічні фантазії»).

Екологічне виховання здійснюється класними керівниками, вчителями на всіх етапах навчання в школі. На кожному з них ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика з огляду на вікові особливості школярів.

Перший етап (молодші школярі) – формуються перші уявлення про навколишній світ, живу природу, ставлення до природи, що виявляється в конкретній поведінці на емоційному рівні.

Другий етап (5 – 7 класи) і третій етап (8 – 9 класи) – передбачають накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем. Аналіз і прогнозування нескладних екологічних ситуацій, закріплення нормативних правил поведінки у навколишньому середовищі. Поглиблюються і розширюються знання про явища і закони природи, розкриваються причини екологічної кризи й обґрунтовуються шляхи збереження природних комплексів.

Четвертий етап (10–11 класи) – завершується узагальнення здобутих екологічних знань, здійснюється моделювання простих кризових ситуацій.

Малокрушлинецька середня загальноосвітня школа I–III ступенів налагоджує тісну співпрацю з вищими навчальними закладами регіону. Зокрема у взаємодії з Вінницьким національним аграрним університетом та Вінницьким обласним управлінням лісового та мисливського господарства на базі школи створюється учнівське лісництво та еколого-просвітницький центр.

Метою створення учнівського лісництва у школі є виховання у дітей дбайливого ставлення до природи, розширення і поглиблення знань у сфері природничих наук, формування практичних умінь та навичок ведення роботи у лісовому господарстві. Важливу роль відіграють учнівські лісництва у профорієнтації учнів та майбутньому виборі спеціальності та продовження навчання. Завдання педагогічного колективу школи полягає у підвищенні ефективності і якості організації роботи учнівських лісництв, створення оптимальних умов для проведення навчальних та практичних занять із лісового господарства, організації дослідницької, природоохоронної роботи, здійснення допрофесійної підготовки молоді.

Програми, за якими працюють шкільні лісництва, поєднують теоретичні заняття із практичною діяльністю. Юні лісівники збирають насіння дерев та кущів, лікарські рослини, створюють шкільки, в яких вирощують посадковий матеріал, висаджують ліс та доглядають за ним, вчаться застосовувати біологічні методи боротьби із шкідниками лісу. Школярі насаджують дерева на схилах ярів, берегах ставків і річок, ведуть облік рослин і тварин, беруть їх під свою охорону, виготовляють і розвішують шпаківні та годівниці для птахів, влаштовують підгодівлю тварин взимку, проводять дослідницьку роботу.

На Вінниччині вже добре знають про існування еколого-просвітницьких центрів, які діють при обласному управлінні лісового та мисливського господарства, лісництвах та школах області. Частими гостями таких центрів є школярі, студенти вузів, училищ, середніх спеціальних навчальних закладів. В рамках еколого-просвітницьких центрів здійснюється виховна, природоохоронна робота учнів у різних формах і способах.

Система природоохоронного виховання учнів через еколого-просвітницькі центри добре себе зарекомендувала. Тут ґрунтовно займаються екологічним вихованням учнів, студентів, природоохоронною

роботою. В еколого-просвітницькому центрі можна почерпнути цікаву й цінну інформацію з історії екологічної діяльності в Україні, області, світі, познайомитися зі структурою державної екологічної діяльності, науковими досягненнями екологів і практиків. В центрах є все для багатовекторної роботи: монтуються біотехнічні споруди, закладаються розсадники рідкісних рослин та декоративного посадкового матеріалу, оргтехніка, стендова продукція, відео та фотоматеріали. Еколого-просвітницькі центри є базовими в районах Вінницької області в питаннях природоохоронної роботи учнів шкіл.

Вінницьким національним аграрним університетом здійснюється також інша робота щодо екологічного виховання учнів, зокрема: університетом започаткована співпраця з Вінницькою обласною станцією юних натуралістів, де відбуваються різні дитячі фестивалі. Це сприяє залученню до участі у таких заходах науковців-екологів, виявленню перспективного досвіду та підвищення ефективності роботи трудових об'єднань учнів, ланок юних природолюбів, як пріоритетного напрямку розвитку екологічної і біологічної освіти, виховання шанобливого ставлення до природи, патріотичних переконань вихованців, підготовки учнівської молоді до активної професійної самореалізації та підвищення рівня трудового виховання, а також профорієнтаційного визначення школярів.

Такі заходи відбуваються для підведення підсумків з організації експериментально-дослідницької роботи та продуктивної праці школярів у плодкових шкільних садах, шкільках і розсадниках шкільних навчально-дослідних земельних ділянок. Юним натуралістам науковці університету презентують матеріали природоохоронної діяльності університету для створення та ефективної роботи спільних гуртків.

Керівництво університету організовує зустрічі учнів шкіл області у стінах вишу. Метою проведення таких заходів є ознайомлення школярів із матеріально-технічною базою, зокрема ботанічним садом, зимовим садом-

теплицею, мисливськими угіддями, науково-дослідними ділянками університету. Учні відвідують аудиторії та лабораторії екології, ботаніки, рослинництва, ландшафтного дизайну, лісівництва, де із захопленням розглядають представлені експонати. Це формує у них почуття відповідальності за природу.

Вінницьким національним аграрним університетом налагоджена співпраця з Вінницькою міською школою № 19. Учні школи самостійно обрали спеціалізацію «Природничі науки». Викладачі університету здійснюють підготовку учнів 8–11-х класів за обраною спеціалізацією. Навчальний процес забезпечують викладачі кафедри екології та охорони навколишнього середовища агрономічного факультету Вінницького національного аграрного університету: кандидати сільськогосподарських, біологічних та географічних наук, доценти.

Окрім безпосереднього навчального процесу, викладачі вузу залучаються до інших видів роботи щодо популяризації екологічного руху: проведення занять для учнів у аудиторіях вузу, школярі були присутні у Науково-вимірювальній агрохімічній лабораторії кафедри екології та охорони навколишнього середовища, де знайомилися з особливостями проведення аналізів зразків води і ґрунту, відвідували Науково-практичні конференції студентів, магістрів та аспірантів «Стратегія і тактика збереження довкілля в Україні», які відбуваються в університеті. Викладачі університету готують кращих учнів школи до міських олімпіад з екології, біології, географії, де учні представляють власні екологічні проекти. Залучення викладачів Вінницького національного аграрного університету до проведення занять у школі сприяє більш швидкій адаптації школярів до навчання у вузі, дозволяє їм визначитись у майбутньому фаху на основі глибокого вивчення природничих дисциплін.

Отже, екологічне виховання учнів має ґрунтуватись на формуванні у них екологічної культури. Це відбувається на основі залучення у виховний процес взаємопов'язаних ланок: сім'я – дошкільний заклад – школа –

вищий навчальний заклад. На рівні дошкільного навчального закладу необхідно сформулювати у дітей почуття співпричетності, відповідальності, розуміння необхідності піклування про природу, готовності жити у злагоді з природою й у відповідності до її законів.

У середній школі викладання курсу «Екологія» є недостатнім для повного усвідомлення відповідальності учнів за довкілля. Для підсилення цієї ролі, учні мають залучатись до різноманітних позаурочних природоохоронних заходів: створення дитячих природоохоронних об'єднань, екологічних проектів, акцій, конкурсів.

Роль вищих навчальних закладів у цьому напрямі повинна полягати у допомозі школам налагодити тісні контакти з природоохоронними організаціями та об'єднаннями шляхом створення шкільних лісництв, еколого-просвітницьких центрів, запрошення учнів до університету під час проведення екологічних конференцій, круглих столів та інших заходів.

Література:

1. Фіцула М.М. Екологічне виховання / М.М. Фіцула // Педагогіка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/50115-ekologichne-vihovannya.html>.
2. Завдання школи та її роль в екологічному вихованні школярів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://allref.com.ua/uk/skachaty/Zavdannya_shkoli_ta_yiyi_rol-v_ekologichnomu_vihovanni_shkolyariv.
3. Мельниченко О.Б. Сутність і дидактичні можливості екологічного виховання / О.Б. Мельниченко // З досвіду роботи вчителя початкових класів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novohryhorivka1.edukit.kr.ua/vihovna_robota/vihoni_zahodi_godini_spilkuvannya.
4. Бортнікова Л.В. Екологічне виховання як один із напрямів виховання учнів початкових класів / Л.В. Бортнікова // – [Електронний ресурс].

- Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/37696/
5. Актуальність проблеми екологічного виховання школярів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vospitanie.at.ua/blog/2012-06-11-178>.
6. Суть, мета, завдання та принципи екологічного виховання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/17_17868_sut-meta-zavdannya-i-printsipi-ekologichnogo-vihovannya.html.
7. Іванова О. Досвід роботи школи з екологічного виховання учнів / О. Іванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/upbring/1130/>